

כנס מחקרי חברון ויהודה

דברי הכנס

קובץ מאמרים בעקבות הכנס השני
שהתקיים בקרית ארבע חברון ביום ז' סיון תשע"ב

עורכים: יורם אלמכיאס ומוריה פרג'ון
יעוץ מדעי: פרופ' ישראל רוזנסון

מדרשת חברון
מדרשה ללימודי ארץ ישראל ויהדות

הוצאת מדרשת חברון, קרית ארבע-חברון, תשע"ג 2013

עריכה לשונית: חנה פורטגנג

אפרתה
המכללה האקדמית לחינוך

מדרשת חברון
מדרשה ללימודי ארץ ישראל ויהדות

© כל הזכויות שמורות למדרשת חברון

הוצאת מדרשת חברון, מדרשה ללימודי א"י ויהדות

ת.ד. 1631 קרית ארבע-חברון 90100

טל' 02-9961311, פקס 02-9961801

דוא"ל: midrasha@mhebron.org

עיצוב והפקה: **אשחר & ותקין**

תוכן העניינים

5	דבר העורכים
9	מאמרים: יהודה זיו
11	קרית הארבע היא חברון
16	יהודה זיו 'אפרתה' - לא 'אפרת'!
20	נעם ארנון המבנה שמעל מערת המכפלה - 'המאוזוליאום היהודי': מקורות השראה ומשמעויות רוחניות-ארכיטקטוניות
48	דביר רביב ואריה קליין הישוב היהודי במערב הר חברון בימי מרידות היהודים ברומאים לאור הממצאים ממערת טור-צפא וסביבותיה
69	זאב ה' (ז'אבו) ארליך ברכת ה'קזאזין' בחברון
86	מיכל בן יעקב על הישוב היהודי בחברון באה ה-19 ומדוע לא יישבו בו יהודים מערבים (יהודי צפון אפריקה)?
101	עצמונה וקסמן שבתאי גלוי ונסתר בפרשת רכישת הקרקעות בחברון בידי רבי חיים ישועה בג'איו בשנת 1807 ובשנת 1811
118	יורם אלמכיאס הגנה יהודית בחברון: תרפ"ט-תרצ"ו

גלוי ונסתר בפרשת רכישת הקרקעות בחברון בידי רבי חיים ישועה בג'איו בשנת 1807 ובשנת 1811

עצמונה וקסמן שבתאי

הקדמה ותודות

חלק מזהותי האישית הוא שורשי משפחת אמי, משפחת בג'איו, בעיר חברון. כתיבת סיפור רכישת הקרקעות בחברון ופרסומו הוא מחווה לאבות אבותיי, שהיו אוהבי ציון, וכבוד רב נפל בחלקי לעשות זאת.

אני רוצה לומר תודה מיוחדת לבן דוד שני שלי, דוד בן גיא בג'איו, שחלקו במחקר שעשינו משמעותי ביותר. הוא שערך לי היכרות עם אבות משפחתנו, עורר את סקרנותי לחקור את תולדותיהם והפנה את תשומת לבי למשמעות קניית האדמות בחברון.

כמו רפאי חרסים, שיש בידם פיסות בודדות של חרס והם מצליחים לשחזר באמצעותן כד שלם, כך גם אנחנו אספנו מקורות, והדבקנו וחברנו אותם לסיפור שלם.

הסיפור שאנו מביאים נשען על עדויות נסיבתיות אך אחיזתו מוצקה, והוא מתאר תמונה מציאותית של הימים ההם.

רכישת קרקעות בחברון בראשית המאה ה-19

בראשית המאה ה-19 נעשו שתי רכישות קרקע בחברון בידי יהודים. התעודות נשמרו מכל משמר בידי משפחת בג'איו במשך כ-150 שנה, והאחרון שהחזיק בהן היה הרב חיים בג'איו, רבה האחרון של קהילת חברון. לפני מותו בשנת 1960 מסרן לוועד פליטי חברון.

בתעודה הראשונה משנת 1807 מתועדת רכישת חמישה דונמים בסביבת השוק הסיטונאי לירקות. המוכרים הם בני משפחת כשכול החברונית, והקונה הוא "חיים המצרי היהודי הממונה על העדה היהודית היום תושב העיר אל ח'ליל". בתעודה מתוארים גבולות החלקה מכל צדדיה:

מכירה שלמה מוכרת לפי החוק השרעי לאחר ראייה ובידיעה ברורה וכוללת בהצעה וקבלה ותנאי האימות והחיוב, ללא תרמית בה וללא פסול במחיר שסכמו שתיים עשרה מאות גרושים... ולפי הנזכר קמה (קנה) כל חלקת השדה הנזכרת לפי המפורט לעיל וכל המשתייך אליה לפי השרעי רכוש חופשי מרכוש היהודים הנזכרים שיוכלו להשתמש בה כל שימוש שרעי כגון בתים וכו'

ונטיעת עצים וכו' מבלי התנגדות או מניעה.¹

על המכירה החוקית חתומים 'מעידים וערבים' - 22 מנכבדי 'ח'ליל אל רחמן'.

בתעודה השנייה משנת 1811 מתועדת עסקת חכירת שטח של כ-800 דונם. על פי תיאור גבולות החלקה המופיעים בתעודה נמצא השטח בתל רומיידה - ובו קבר 'אבו דאפי', הוא קבר אבי דוד - והיא גובלת בשטח בית הקברות היהודי.

הקונה הוא 'חיים המצרי' שנוכר בתעודה הקודמת, "המדובר בשם העדה היהודית בזמן ההוא, המתגורר בעיר האדון אל 'ח'ליל עליו תבואנה תפילות המלאך הנעלה..."², והמוכרים הם משפחת תמימי החברונית. גם על תעודה זו חתומים עשרה "גדולי המטיפים הנכבדים החותמים את שמותיהם על השטר הזה", כמו גם הממונים על ההקדש המוסלמי, הוא ה'ווקף'. התעודה קובעת החכרה ל-90 שנה ושולמו 30 שטרות מראש.³

בתעודה השלישית משנת 1816 חתומים שבעה שייחים חשובים, לרבות בא כוח ה'ווקף'. כנראה התעוררו חילוקי דעות בקשר לשטח שנקנה ותועד בתעודה השנייה. התעודה השלישית קובעת ללא ספק את חוקיות המכירה: "חכירה זו חלה על משפחת התמימי וחכר אותה חיים...⁴ חכירה חוקית והיהודים ישלמוה לעולמי עד וכל אשר נמצא על השטח הנ"ל נעשו לרכוש מרכוש היהודים וזכות מזכיותיהם ויעשו בהם כאשר המה עושים ביתר מעשיהם החוקיים".⁵

'חיים המצרי' הוא חיים ישועה (יהושע) בג'איו,⁶ על פי הידע המשפחתי של המשפחה ועל פי עדותו של הרב חיים בג'איו לפני עודד אבישר, כשאבישר אסף חומרים לכתובת ספר חברון.⁷

כשהתחלנו לחקור את משמעות התעודות בהקשר ההיסטורי הנחנו כמה הנחות:

1. עסקאות המקרקעין בחברון המתועדות בספר חברון היו יוצאות דופן בתקופתן ובהיקפן. על רקע מצבה הכלכלי המרושש של קהילת חברון בשנים אלו, לא יכלו אנשי הקהילה לממן בעצמם קנייה בסדר גודל כזה.
2. לקניית האדמות היו מניעים אידאולוגיים מוצקים, פרי רעיונות חדשים שהתגבשו בקרב קבוצות יהודים מקרב צאצאי אנוסי ספרד שהאמינו בדרך מעשית להחזרת עם ישראל לארצו. קניית תל רומיידה בידי חיים המצרי, מימשה רעיונות אלו.

רקע היסטורי לתקופה

1 ספר חברון (עריכה: עודד אבישר), ירושלים, תש"ל, עמ' 50-51.

2 ספר חברון, תש"ל, עמ' 52.

3 ספר חברון, תש"ל, עמ' 53.

4 השם ישועה הוא יהושע, אך דוברי הלדינו לא יכלו להגות את העיצור ה"א (כמו השם היהודי, שנהגה 'אודה').

5 בערוב ימיו מסר רבי חיים בג'איו את התעודות לנציגי העדה החברונית, והם מסרו לידי עורך ספר חברון.

כדי להבהיר באיזה הקשר התרחשה הקנייה, נציג את הרקע ההיסטורי בשנים הסמוכות לרכישה.

ארץ ישראל הייתה בראשית המאה ה-19 חבל ארץ נידח ומוזנח באימפריה העות'מנית המתפוררת. חולשת השלטון המרכזי בקושטא פגעה גם בארץ בתושביה ובשליטיה.

מרידות דרוזים ובדואים, עליית שליטים מקומיים ופלישות שודדים בדואים בדרום, גרמו לחוסר ביטחון כללי ולהתרופפות המנהל התקין. הישוב היהודי התרכז ברובו בארבע ערי הקודש - ירושלים, חברון, צפת וטבריה. על היהודים במחצית השנייה של המאה ה-18 ובראשית המאה ה-19 הוטלו מסים רבים וגזרות כלכליות, והם סבלו מרדיפות ומהתנכלויות האוכלוסייה המקומית. היישוב בערים אלו אמנם התדלדל בתקופה ההיא אך המשיך להיאבק על קיומו היום-יומי וגם על חיי הרוח שלו.

קשר רציף נשמר בינו ובין יהודי הארצות השכנות, ובין מרכזי הרוח היהודיים והמסחריים בכל העולם. על פי מכתבי שד"רים שנשלחו לאסוף תרומות,⁶ סבלו גם היהודים בחברון מהתנכלויות ומעלילות, וכרעו תחת עול מסים וחובות. ב-1798 היו חייבים יהודי חברון 120 אלף גרוש. החוב היה כה גדול עד כי פקידי קושטא התערבו בניסיון לפרוס את חובם לערביי הסביבה, סידור שהערבים לא הסכימו לו. בסופו של דבר הצליחו הפקידים בקושטא לפרוס את החוב על פני שמונה שנים.⁷ 'איגרת לנדיבים' הקוראת לאיסוף כספים להצלת יהודי חברון הודפסה ביד השד"ר אברהם רובי ב-1798 בליברנו וקיבלה את המלצת הרב חיד"א בחתימתו.⁸

רוב תושביה היהודים של חברון היו צאצאי המגורשים והאנוסים מספרד ומפורטוגל שבאו לארץ בסוף המאה ה-15, ומשפחות שהגיעו אחר כך מרחבי האימפריה העות'מנית. הקהילה הייתה מורכבת מתלמידי חכמים, שראו את ייעודם בלימוד התורה, ומבעלי מלאכה, שעסקו במגוון פרנסות. 'עדת הספרדים' התאפיינה בהומוגניות ובמנהיגות חזקה ותקיפה.

השיטה האגררית תחת שלטון העות'מנים כמעט שלא אפשרה קניית אדמות. מעט קרקעות היו בבעלות פרטית, רובן בשטח עירוני. רוב האדמות היו אדמות מירי, כלומר אדמות השלטון, והיה אפשר רק לחכור אותן. החכירה הייתה הדרך היחידה לבצע עסקת מקרקעין של שטח חקלאי.

במאה ה-17 הועמדה למכרז גביית המס מכל מחוז, והאדם שהציע לשלטונות את הסכום הגבוה ביותר - זכה. לחוכר המס לא היה עניין לסייע לפלח בפיתוח החקלאות והוא התמקד בהגדלת המס למרב, מה שגרם לנטישת אדמות הפלחים ולקיפאון חקלאי וכלכלי. רק ב-1859

6 שד"ר - שליח דרבנן - היה כינויים של יהודים שנשלחו מארץ ישראל לקהילות הגולה כדי לגייס תרומות לקיום היישוב היהודי בארץ ישראל ולחיווקו.

7 ספר חברון, תש"ל, עמ' 54.

8 אברהם יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים, תשי"א, עמ' 600.

נעשתה רפורמה בשיטת רישום המקרקעין והבעלות עליהם.

בסוף המאה ה-18 ובראשית המאה ה-19 כמעט שלא התקיים שוק במקרקעין ובוודאי שלא בידי יהודים, שהוטלו עליהם כמה הגבלות רכישה. לא מצאנו עדות בארכיונים וספרים על עסקאות מקרקעין כדוגמת אלו שמאמר זה דן בהן. העסקאות שנעשו נוגעות לחכירת בתים יחידים בערים או לקנייתם לצורך מגורים, וגם הן נעשו בצמצום בתקופה הנדונה.

עסקת המקרקעין הגדולה והאחרונה נעשתה בידי דונה גרציה, שחכרה את העיר טבריה בשנת 1561 כדי ליישב בה יהודים.

חכירת שטח בגודל 800 דונם בחברון הוא אפוא מעשה יוצא דופן, וככל הידוע לנו לא היו רכישות או חכירות בסדר גודל דומה בארץ ישראל בתקופה ההיא.

על פי מספרם ומצבם הכלכלי של יהודי חברון כפי שמשתקף בסיפורי מסעות ובאיגרות השלוחים, לא היו לקהילת חברון כספים לביצוע רכישות גדולות כל כך. הכספים שאספו השד"רים יועדו בדרך כלל לכיסוי חובות הקהילה ולתמיכה בקיומה היום-יומי.

תמונה זו מבססת את ההנחה כי הכספים לרכישה נאספו למטרה זו בלבד ונתרמו מידי בעלי אמצעים שהאמינו במטרת הקנייה.

מסע נפוליאון לארץ ישראל ואיגרתו ליהודים

על מנת להשלים את הרקע ההיסטורי נעמוד על אירוע משמעותי בחיי היהודים בראשית המאה ה-19 - מסע נפוליאון.

בשליש הראשון של המאה ה-19 רוב המעצמות עדיין לא מצאו עניין בארץ ישראל. האירופאי הראשון בעת החדשה שהבין את משמעות השליטה בארץ ישראל ובמצרים היה נפוליאון, ולמסעו לארץ ישראל היה תפקיד בסיפור רכישת הקרקעות בחברון.

בשנת 1799 הגיע נפוליאון לישראל ממצרים, וכבש את עזה. משם המשיך במסעו צפונה וצר על העיר עכו. בעודו צר על העיר, פרסם ב-20 באפריל 1799 אגרת אל האומה היהודית:

המטה העליון, ירושלים, הראשון בפלוריאל, 20 באפריל 1799, שנת 7
לרפובליקה הצרפתית. בונפרטה, המפקד העליון של צבאות הרפובליקה
הצרפתית באפריקה ובאסיה, אל היורשים החוקיים של פלשתינה.⁹

באיגרת הבטיח להעניק ליהודים את השטחים שיכבוש בארץ ישראל כדי שיקימו בה מדינה יהודית. האיגרת המקורית נעלמה אך נשמרו עותקים שלה בנוסח הגרמני.¹⁰ באיגרת הכיר

9 הציונות: אוצר התעודות הפוליטיות (עריכה: חן מלך מרחביה), ירושלים, 1943, עמ' 15-16.
10 האיגרת המקורית לא נמצאה, אך יש העתק שלה בגרמנית. יש הכופרים במקוריותה אך הדים לרוח ההצהרה

נפוליאון ביהודים, "יורשיה החוקיים של פלשתינה", וקרא להם להתקבץ ולחזור לארץ אבותיהם: "קומו אם כן באושר הגולים... בעת זו ממש מוצעת לכם, בניגוד לכל ציפיותכם, גאולת אדמת ישראל... חושו, זהו הרגע אשר ייתכן שלא ישוב במשך אלפי שנים".¹¹ התייחסות נוספת להבטחת נפוליאון פורסמה בעיתון Paris Moniteur Universal במאי 1799:

Bonaparte has published a proclamation in which he invites all the Jews of Asia and Africa to gather under his flag in order to re-establish the ancient Jerusalem. He has already given arms to a great number, and their battalions threaten Aleppo.

ייתכן שכוונותיו האמתיות בהכרזה על הקמת בית לאומי ליהודים בפלשתינה נבעו מהצורך לקבל את עזרת היהודים בתכניותיו לכבוש את ארץ ישראל, ואכן ידוע על יהודים בארץ ישראל שהתגייסו לשורותיו. הרב אהרן בן לוי¹² מירושלים אף הוציא קול קורא ליהודים להתגייס לצבא נפוליאון כדי: "לשוב לציון כבימי עזרא ונחמיה ולכונן בה את בית המקדש".¹³ כיבושי נפוליאון עוררו עניין רב ותקוות גדולות בקרב היהודים בתקופה ההיא.

בראשית 1798 התפרסם בעיתון האנגלי "The Monthly Visitor" כרוז שכתב יהודי, ובו קריאה תקיפה: "לפרוק מעלינו את העול הקשה מנשוא ולשוב ולתפוס את המקום כיתר עמי העולם". בכרוז פורטה התכנית לחזרת עם ישראל לארצו, כולל הצעה מסודרת להכשרה לפעילות מדינית וצבאית ולהקמת מועצה מחוקקת, ואפילו שרטוט גבולות המדינה העתידית. הכרוז פורסם באנגליה באנגלית, אך במקורו נכתב איטלקית.¹⁴ אנגליה הייתה הארץ הראשונה שהיו בה דיונים רציניים על אפשרות תקומתם המדינית של היהודים, כמה שנים לפני עליית נפוליאון.¹⁵ יש להניח כי היהודי איטלקי שפרסם את הכרוז העדיף לפרסמה בעיתון אנגלי.

100 שנה לאחר מכן, במכתב מ-1 במרס 1899, ניסה תאודור הרצל - חוזה המדינה - לשכנע את הקיסר וילהלם השני לתמוך בהקמת בית ליהודים בארץ ישראל, וציין במכתב: "הדבר לא התגשם תחת שלטון נפוליאון אך ניתן להגשימו על ידי וילהלם השני".¹⁶ נראה כי רישומה של

באו לביטוי בעיתונות הצרפתית מהימים ההם. קרוב לוודאי שהצהרות ברוח זו שוגרו ליהודים ממפקדת נפוליאון בעת המערכה בארץ ישראל. מרדכי גיחון, נפוליאון בארץ ישראל (עריכה: אפי מלצר), 2003, עמ' 233-232.

11 מרחביה, 1943, עמ' 15-16.

12 יש חוקרים הטוענים כי לא ידוע על רב זה בירושלים בעת ההיא וכי ה'קול הקורא' נכתב בידי פעיל פוליטי למען נפוליאון ולמען רעיון חזרת היהודים לארצם.

13 מרחביה, 1943, עמ' 17.

14 בן ציון דינור, במפנה הדורות, ירושלים, תשט"ו, עמ' 345-346.

15 דינור, תשט"ו, עמ' 343-354.

16 עמיקם ברקת, "החזון הציוני נולד כבר ב 1799 אצל נפוליאון בונפרטה", הארץ, 26 באפריל 2004: <http://>

ההצהרה לא נשכח גם לאחר 100 שנה, אך הדיה נמוגו אחר כך מן ההיסטוריוגרפיה הישראלית החדשה.

הכמיהה לארץ ישראל היתה חלק מחיי היהודים בגולה לאורך הדורות. התנאים הקשים בארץ, השלטון הזר, המצב הביטחוני המעורער והתשתית הכלכלית הרעועה כמעט שלא אפשרו חזרה, והכמיהה נשאה ברוב המקרים אופי מיסטי או רומנטי.

ביטוי מעשי לשיבה מומש מדי פעם בפעם בידי קבוצות קטנות של יהודים שהגיעו לאחת מארבע ערי הקודש. מסע נפוליאון עורר מגמות לגאולה ולתשובה, לא במונחים מיסטיים ורומנטיים אלא בראייה ראלית של תהליך שיבה לארץ ישראל. בחוגים אלו, ויש להניח שגם בקרב רבים מהיהודים הספרדים שחיו ברחבי האימפריה העות'מנית, התקבל רעיון שיבת בני ישראל לארצם בהתלהבות רבה.

יש להניח כי אווירה פוליטית זו הצייתה תקווה גם בלבו של 'חיים המצרי', הוא רבי ישועה בג'איו; ורכישת האדמות בחברון נעשתה כראשית הגשמת תקווה לחדש את היישוב היהודי בארץ ישראל.

מי היה 'חיים המצרי'?

רבי חיים ישועה בג'איו היה צאצא משפחת בג'איו, משפחת אנוסים שהתגוררה בעיר בג'ה (Beja) בדרום פורטוגל. בעיר בג'ה חיו אנוסים רבים שרובם התפרנסו ממסחר בתבלינים ובבדים עוד לפני הגירוש.¹⁷ העדות המוקדמת ביותר להימצאות המשפחה בחברון היא חתימתו של רבי פנחס מרדכי בג'איו על איגרת השליחות של הרב גדילייא בחברון בשנת תק"ד (1744).

לא ידוע מתי עזבה משפחת בג'איו את פורטוגל ומה היה נתיב נדודיה, אך ידוע לנו שחלק מבניה הגיע לחברון וחלק למצרים, ושם חיו עד המחצית השנייה של המאה ה-20.

לאורך השנים שימשו בני משפחת בג'איו בחברון בתפקידים ציבוריים או שד"רים, וחתומותיהם מופיעות על אגרות שליחות, על הסכמות לספרים, ועל מגוון הסכמים (בנספח 5 יש פירוט על

www.haaretz.co.il/misc/1.961740

17 תיאור ציורי המרמז על מעורבות יהודי פורטוגל במסחר בים התיכון ואף בניסיונות החיפוש של נתיבי מסחר חדשים למזרח, אפשר למצוא בסיפור חיו של פרו דה קוויליאן הפורטוגזי, שנשלח ב-1491 יחד עם אפונסו דה פאיבה בפקודת מלך ספרד לחפש נתיב מסחר חדש להודו.

את המגלים הכשיר והנחה הרב אברהם, רבה של העיר בג'ה, ואף הצטרף אליהם לקהיר. כשחזר קוויליאן לקהיר ממסעו בהודו, הצטרף אליו הרב למצרי הורמוז ושם נפרד ממנו.

ראו עוד על קורות חיי פרו דה קוויליאן ופגישתו עם רבי אברהם:

http://www.vidalusofonas.pt/pero_da_covilha_2.htm

מידע על עיסוקם ותרומתם של היהודים בעיר בג'ה סיפק בעל פה ארכיונאי של העיר בג'ה לדוד בן גיא בג'איו.

המשפחה בחברון).¹⁸

רבי חיים ישועה בג'איו היה מענף המשפחה שהגיע למצרים. בסוף המאה ה-18 או בראשית המאה ה-19 הגיע לחברון והצטרף לבני משפחתו שהיו נטועים בעיר.

בחברון הפך לאחד האנשים המשמעותיים בקהילה הספרדית הקטנה שחיה במקום, והוא שמוזכר בתעודה כנציג הקהילה היהודית בחברון וכמבצע של קניית הקרקעות.

חיים ישועה בג'איו המשיך את עסקי משפחתו בסחר הבדים והתבלינים על ציר פורטוגל-אלכסנדריה המוכר להם היטב, דרך גיברלטר וערי החוף באגן הים התיכון. כמו רבים מבני קהילתו הפורטוגזים קרוב לוודאי שגם הוא הגיע לליבורנו, שהייתה מרכז להתכנסויות וללימוד ונמל חופשי שבו עברו רוב הסוחרים שהגיעו לים התיכון.

אלכסנדריה הייתה אז עיר נמל במסחר הבין-לאומי, חוליה בחיבור המזרח והמערב, אבן שואבת לחיי תרבות ומקום שוקק בקולוניות של זרים ושל אירופאים, שקבעו אותה כעיר מסחר מרכזית.

במסעותיו, בהיותו אזרח פורטוגזי, אינטלקטואל ודובר שפות, נסע חיים ישועה בג'איו ברחבי אגן הים התיכון ואירופה. ביקורו בחברון וחריפות הניגודים בין חוויותיו כאדם צעיר (כבן 30) ואמיד, אירופאי ואיש העולם הגדול החי באלכסנדריה הקוסמופוליטית - ובין המציאות הקשה של קהילת יהודי ספרד בחברון, גרמה לו לשינוי מחשבתי מהפכני.

חיים ישועה הצעיר היה עד למהפכה הצרפתית ולעקרונותיה, שזעזעו את אמות הסיפים של החשיבה ושל המציאות המדינית באירופה, לניצני הלאומיות ולזכות להגדרה עצמית בעמי אירופה וכמובן לתקוות שתלו היהודים במסע נפוליאון למזרח.

יש להניח שבאחת מנסיעותיו¹⁹ פגש את הרב יהודה ביבאס הצעיר (1776-1852), שהיה אז סטודנט לקראת סיום דוקטורט. הרב יהודה ביבאס, אישיות מעניינת ביותר, היה בן דורו של הרב חיים ישועה בג'איו, אך כנראה צעיר ממנו. מרחב פעילותם של ביבאס ובג'איו מעלה את ההנחה כי השניים נפגשו וייתכן מאוד כי השפיעו זה על זה.

הרב יהודה ביבאס

18 ראו נספח 5 על בני משפחת בג'איו שנשאו בתפקידים בחברון.

19 בספרו שלוחי ארץ ישראל מזכיר יערי את השליח ישעיה בג'איו שהגיע לאיטליה עם רבי אברהם רובין ב-1801, ויש לנו בסיס להניח כי מדובר ברבי ישועה בג'איו גם בשל ההתאמה בשנים וגם משום שהשם ישעיה לא היה מקובל במשפחת בג'איו.

הרב הד"ר ביבאס²⁰ (1852-1776) היה אחת הדמויות המיוחדות והססגוניות בתקופתו. בן למשפחת מגורשי ספרד שהשתקעה בגיברלטר ובעל נתינות בריטית. בגיל צעיר נשלח ללמוד בליבורנו, ושם התגורר רוב ימיו. נוסף על לימודיו התורניים למד באחת האוניברסיטאות, שלט בשפות ורכש השכלה במדעים והיסטוריה.

כבר בראשית המאה ה-19, ועל רקע התמורות ההיסטוריות ועליית נפוליאון, הביע הרב דעות מהפכניות לדורו. הוא סבר כי על היהודים לעלות לארץ ישראל:

אנחנו בני ישראל פשענו ביוצרינו בכל ארצות תבל, נעים ונדים אנו מעיר לעיר לבקש מחייתנו ואין אנו הולכים לארץ ישראל, אשר לא במסכנות תאכל בה לחם, טוב היה אילו אוכלים אנו לחם צר ומים לחץ בארץ ישראל, ועתה מה עלינו לעשות, שיבת ישראל לארצם ואת זה אמר הקב"ה שובו אלי ואשובה אליכם.²¹

הוא מטיף להיאחז בארץ, מדבר על שחרורה בכוח הנשק ואף מציע לאמן את הנוער בשימוש בו.²² פרופ' ישראל קלוזנר מרחיב במאמרו על פעולותיו ואישיותו של הרב יהודה ביבס.²³

הוא החשיב את המדעים הכלליים כאמצעי שיוכל לעזור בהשגת העצמאות, ומשום כך המליץ לנוער היהודי על לימוד שבע החכמות. הוא השמיע קול מיוחד במינו בעת ההיא. דבריו היו ביטוי ליהודי הרואה את העולם ראייה ראלית יותר, מכוון את פעילותו מעשית ואינו מסתפק בצומות ובסיגופים. כפי שמעידים המקורות, נשמעו דבריו בעניין רב בכל המקומות שבהם ערך את מסעותיו ואת הרצאותיו. עדויות למסעו ולדעותיו אנו מוצאים בספרו של תלמידו, רב יהודה אלקלעי דרכי נועם,²⁴ ומעדויות של שני מיסיונרים סקוטים, בונאר ומק קיין, שכתבו על ההתרשמות מפגישתם עם הרב ועם תוכן דבריו.²⁵

רעיון השיבה היה מוכר לו ממוריו גדולי הרוח שעל תורתם התחנך, כמו רבי יהודה הלוי, הרמב"ן, רבי חיים אבולעפיה ורבי חיים בן עטר, אך החידוש במשנתו היה במציאת דרכים מעשיות לשיבת עם ישראל לארצו. הוא דיבר על חידוש היישוב ועל בניית חברה המושתתת על חיים יצרניים, עצמאיים, כדי להגשים את הגאולה. את ראשית משנתו החל בצעירותו, אולי

20 ליד חתימת שמו הוסיף את התואר (Laureatto Dottore) L.D.

21 ציטטה מתורגמת מספרם של המיסיונרים הסקוטים מתוך: דוד בנבנישתי וחיים מזרחי, "רבי יהודה ביבאס וקהילת קורפו בזמנו", ספונות - ספר שנה לחקר קהילות ישראל במזרח ספר שני, ירושלים, תשי"ח, עמ' 55.

22 הרב ביבאס ביקר כמה פעמים באנגליה; מאיר בניהו, "ידיעות וחדשות על הרב ביבאס", אוצר יהודי ספרד ג', 1960, עמ' 95.

23 ישראל קלוזנר, "הרב יהודה ביבאס, אחד ממבשרי מדינת ישראל", האומה, דצמבר 1975, עמ' 91-94.

24 הרב יהודה אלקלעי, דרכי נועם (ההקדמה), י"ט מנחם אב, תקצ"ט. מתוך מאמרו של קלוזנר בהאומה, עמ' 93.

25 קלוזנר, דצמבר 1975, עמ' 93, הערות 4-5.

כבר בתקופת לימודיו בליבורנו, אך רעיונותיו התגבשו ופורסמו בשנים שלאחר מכן, כאשר סבב בקהילות אירופה בשנות ה-30 וה-40, והפיץ את דעותיו, שעשו רושם עז על שומעיו.²⁶ הרב ביבאס עלה לארץ ישראל בשנת 1852, הביא אתו את ספרייתו הענקית והמפורסמת, התיישב בחברון ושם נפטר זמן קצר לאחר בואו.

קשה שלא לקשור את דעותיו עם 'מבשרי הצינונות' המודרנית, שלפחות על אחד מהם - רבי יהודה אלקלעי - הם השפיעו עמוקות. הרב אלקלעי, שהיה תלמידו של הרב ביבאס והעריץ אותו, הוא בעצם ממשיכו והוא גם המספק לנו בספריו את עיקרי רעיונותיו.

הרב יהודה אלקלעי

רבי יהודה אלקלעי נפגש עם הרב ביבאס באחד מביקורי הרב בווינה או בזאמלין, עירו. את התרשמותו והערכתו לרב ביבאס הוא מבטא בהקדמה לספרו גורל לה'.²⁷ הרב אלקלעי המשיך את דרכו הרעיונית של ביבאס. בספרו גורל לה'²⁸ ובקונטרס דרכי נועם²⁹ פרס תכנית ציונית מדינית ראלית להקמת בית לאומי ליהודים בארץ ישראל כ-50 שנה לפני הרצל. כמו מורו הרב ביבאס, נדד גם הוא בין קהילות אירופה והפיץ את דעותיו בדבר השיבה לארץ ישראל וכינון בית ליהודים.

עמדתו הבסיסית הייתה שגאולת ישראל היא בידי האדם, ועל כן היא קודמת לגאולה הנסית. הוא מרד בתפיסה האורתודוקסית שהייתה מקובלת בימיהם, ולפיה על היהודים להמתין בסבלנות לבוא המשיח, לא לדחוק את הקץ ולא 'לעלות בחומה'. לימים הצטרפו אליו רבנים נוספים, ובהם הרב קלישר ועוד.

לרעיונותיו האקטיביסטים של הרב ביבאס הוא הוסיף תכניות מעשיות כמו החייאת הלשון העברית, פיתוח קרקעות, ייסוד בנק בארץ ישראל ועוד.³⁰

דעותיו של הרב אלקלעי התגבשו במחצית השנייה של המאה ה-19, ואין ספק שרעיונותיו היו חוליה מקשרת בין הרעיונות המוקדמים של הרב ביבאס לתנועת הצינונות החדשה.³¹

26 בניהו, 1960, עמ' 95; וראו גם מאמרו של קלוזנר בהאומה, 1975.

27 בניהו, 1960.

28 גורל לה', ורשה, תרס"ג, סימן ז; גצל קרסל, אלקלעי וקאלישר, ירושלים, תש"ג.

29 אלקלעי, דרכי נועם, דפים יז-יח, כב-כג.

30 ג'ני לבל, "חולה אהבת ירושלים - הרב יהודה אלקלעי - הרקע הפוליטי והקהילתי לפועלו", פעמים 40 (תשמ"ט), עמ' 21-26.

31 על הזיקה בין הרב ביבאס לרב אלקלעי, ראו בפרק הראשון במאמרה של רות וינקלר, "מהרב יהודה אלקלעי ועד ד"ר תאודור הרצל, המקשר והמבדיל בחשיבתם", הכנס הרביעי לתלמידי מחקר במדעי המדינה ויחב"ל ומדיניות ציבורית ע"ש יצחק רבין ז"ל.

קשר אישי בין אלקלעי ואבותיו של הרצל מוסיף עדות נוספת להנחה זו.³² ליבורנו שבאיטליה כבית גידול לרעיונות 'קדם ציוניים'

תפיסה רעיונית חדשה זו בנוגע לשיבה לארץ ישראל הייתה יכולה לכאורה להתפתח בכל אחת מהערים ששימשו צומת מפגש ליהודים, אך לדעתנו מכלול ראיות נסיבתיות הופכות את ליבורנו כבית גידול מתאים ביותר.

את העיר ליבורנו שבמערב איטליה יסד הדוכס מדיצי במאה ה-15, כעיר נמל של חבל טוסקנה. כתמריץ לפיתוח המסחר והכלכלה של נסיכותו, העניק מדיצי לסוחרים מכל העולם תנאים מיוחדים בכדי למשוך אותם להתיישב בליבורנו. זכויות מיוחדות אלו נקראו ה'ליבורנינה'.³³

בתעודה הובטחו לסוחרים בני כל אומה ואמונה הרוצים להשתקע בליבורנו חופש וביטחון, בלי לשקול את אמונתם. פיסקה זו היתה הזמנה מפורשת לאנוסי פורטוגל, שעדיין חיו תחת פיקוח האינקוויזיציה, להתיישב בעיר. ואמנם קהילת היהודים בעיר גדלה פי עשרה במהלך 40 שנה.

הקהילה היתה מורכבת ממהגרים מן הלבאנט, מקהילות האנוסים באיטליה, מצאצאי מגורשי ספרד מצפון אפריקה, ובעיקר מאנוסי פורטוגל שתקנות ה'ליבורנינה' נתנו להם הזדמנות לשקם את חייהם.³⁴ הללו זרמו לעיר בהמוניהם אחרי חתימת חוזה הסחר בין פרדיננד הראשון, הדוכס הגדול של טוסקנה, לממלכת פורטוגל.

בתוך זמן קצר הפכה ליבורנו לעיר משגשגת ועשירה, וכמוה גם הקהילה היהודית בעיר, שהייתה קשורה בקשרי מסחר ותרבות עם היהודים בכל ערי הים התיכון.³⁵

מאחר שהיו ליהודי ליבורנו קשרים הדוקים של מסחר ומשפחה עם קהילות נוספות של אנוסי ספרד, הם הקימו תחנות מסחר בארצות הלבנט וצפון אפריקה. יהודי שרצה להתיישב בעיר ולהצטרף לקהילה היה צריך לקבל את הסכמת מוסדות הקהילה, שבראשן עמדו ראשי המשפחות מספרד ומפורטוגל.

היהודים בליבורנו - רובם צאצאי האנוסים - רצו לבסס את יהדותם. קרוב לוודאי שבהיותם אנוסים שמרו על דתם הבסיסית, אך במרוצת הדורות התעמעמו שמירת המצוות ולימודי הקודש. עם שובם ליהדות רצו להשלים את החסר ולבסס את יהדותם מחדש. מצבם הכלכלי

32 ראו וינקלר, פרק ב:משפחת הרצל ואלקלעי, מבני משפחת אלקלעי בווינה.

33 שבתאי טואף, "מהותו המשפטית של כתב הזכויות ליהודי ליבורנו בשנת ש"ג", אסופות א' (תשמ"ז), עמ' קצט-ריד.

34 על קשרי המסחר בין יהודי ליבורנו ויהודי הלבנט וצפון אפריקה ראו: מינה רוזן, "ארכיון לשכת המסחר במרסיי: מקור לתולדות קהילות ישראל בלבאנט וצפון אפריקה", פעמים 9 (תשמ"א), עמ' 115-116.

35 שבתאי טואף, "לתולדות העדה ובית הכנסת לליבורנו", ספר זכרון למ"ר קאסוטו (ארץ ישראל ג), תשי"ד, עמ' 249-250.

אפשר להם להזמין מרחבי הלבנט רבנים כדי שיפיחו חיים בלימודי היהדות ויקימו קבוצות לימוד. ואכן העיר הפכה לאבן שואבת לחכמים מכל הלבנט. בליבורנו חיו ופעלו רבנים חשובים רבים כמו החיד"א, רבי יהודה ביבאס, רבי חיים בן עטר ועוד רבים אחרים, שהקימו שם בתי מדרש והדפיסו בה את ספריהם. ברבע הראשון של המאה ה-19 הגיע לשם גם רבי אברהם שלמה זלמן צורף ושהה שם כמה שנים כשד"ר, הכיר את הרב ביבאס והיה שותף לדעותיו בעניין הגאולה.³⁶

יהדות ליבורנו העשירה תרמה רבות בסיוע לארץ ישראל; שד"רים הגיעו לליבורנו וקיבלו יחס של כבוד מהקהילה. הם הדפיסו בה את ספריהם ולעתים אף נבחרו לוועד הקהילה בעיר.³⁷ היהודים בליבורנו פיתחו את ענף הדפוס והפכו את העיר למרכז להדפסת ספרים של יהודי המזרח. בתי הדפוס פעלו עד המחצית השנייה של המאה ה-20. בליבורנו התפתחה קהילה עשירה,³⁸ שמצד אחד היו בה סממנים קוסמופוליטיים, ומצד אחר גם הקפדה על שמירת הצביון היהודי ועידודו.

בהיותה מרכז מסחרי ותרבותי, הגיעו הידע והחדשות לעיר במהירות, ואתן גם השקפות שרווחו בעולם. שקיעת האימפריה העות'מנית; המהפכה הצרפתית; כינון משטרים חדשים בעולם וראשית ההתעוררות הלאומית בקרב עמי אירופה, לא פסחו על יהודי ליבורנו ועל מרכזי יהודים אחרים בלבנט ובבלקן, כמו אלכסנדריה וקהיר, קורפו, סלוניקי ועוד.

העיר ליבורנו, כמקום מפגש בין-לאומי, יצרה עם הלימודים התורניים גם פולמוסים והחלפת רעיונות בענייני דיומא. בזיכרון ההיסטורי של קבוצות יהודים ספרדים ופורטוגזים נשאר צרוב האירוע הטראומטי של גירוש ספרד ופורטוגל. כיבוש איטליה בידי נפוליאון, שביטל את העדפת נמל ליבורנו כנמל חפשי שכל אוניות האזור עוגנות בו וביטל את זכויות היתר ליהודי העיר, הוסיף לתחושתם כי לכל שגשוג שזוכים לו היהודים בארצות המארחות אותם - יש סוף. יש להניח שבאווירה זו צמחו קבוצות צעירים שהאמינו כי זה הזמן לפעול לחידוש החיים הלאומיים בארץ ישראל, והגאולה תגיע באמצעות המעשה.

אין ספק שהדעות האקטיביסטיות שהביע הרב ביבאס השפיעו על סדר היום של קבוצות אלו.

36 אריה מורגנשטרן, "בין רבי יהודה ביבאס לשד"ר ה'פרושים' הירושלמי", פעמים 40 (תשמ"ט), עמ' 156-159.

37 הערך יהדות ליבורנו בוויקיפדיה:

http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%99%D7%94%D7%93%D7%95%D7%AA_%D7%9C%D7%99%D7%91%D7%95%D7%A8%D7%A0%D7%95

38 בליבורנו חיה משפחתו של משה מונטיפיורי, ושם נולד. גם לאחר עזיבת המשפחה לאנגליה - שמרה המשפחה על קשרים עם הקהילה.

סיכום

סיפור קניית הקרקעות בחברון לא נבע מרצון מקרי של איש אחד לקנות לו נחלה בעיר האבות. מעשה הרכישה היה יוצא דופן בתקופתו, נשען על יסודות אידאולוגיים, יש לו קשר נסיבתי לרקע הפוליטי של התקופה והיא וקרוב לוודאי שהיו בו תכנון וכוונה.

בראשית המאה ה-19 החלו רוחות חדשות מנשבות בעולם בעקבות תמורות פוליטיות, שהחלו עוד במאה שקדמה לה. כיבושי נפוליאון, יחסו ליהודים והצהרותיו, הפיחו רוח בגחלת שנשמרה לאורך השנים. מושג הגאולה והשיבה לארץ ישראל קיבלו גוון מעשי.

האיש שהפיח רוח חדשה זו היה, לתפיסתנו, הרב ד"ר יהודה ביבאס. ביבאס תרגם את מושג הגאולה למונחים מעשיים. בשנות ה-70 לחייו הגיע לחברון עם ספרייתו הגדולה והמפורסמת על מנת להשתקע בה; בחירתו לא הייתה מקרית. רבי חיים ישועה בג'איו, שכונה 'חיים המצרי' על שם ארץ הולדתו, עלה לחברון, התיישב בעיר והשתלב בחיים הציבוריים. כנראה שילב את עסקיו עם פעילות פוליטית ושליחויות, וייתכן שהתגורר בה רק פרקי זמן קצרים. גם הוא הסתובב בנתיבי המסחר ביים התיכון והגיע לליבורנו, שהיו בה רבים מבני קהילת מוצאו בפורטוגל, וגם הוא נחשף לרוחות החדשות. שם פגש את הרב ביבאס.

את רכישת חמשת הדונמים הראשונה ב-1807, ערך בלב היישוב מתוך הבנה כי יש להרחיב את תחום ישיבת היהודים ולהכין להם עתודות שטח לבנייה.

את הרכישה השנייה עשה ב-1811. ופה אני מרשה לעצמי להוסיף תיאור ציורי, שאמנם אין לו ביסוס במקורות אך יש לו שורשים בסיפורי אבותיי, צאצאי הרב חיים ישועה בג'איו, שבשיטוטיו באזור הגיע לתל רומיידה, הצופה מדרום על מערת המכפלה, ובעמדו ליד קברו של ישי אבי דוד - כשמישש בידיו את שברי החרסים העתיקים הפזורים על התל החשוף - הבין שעל תל זה נמצאת עיר האבות.

את הכסף גייס בקרב משפחתו וקהילתו במצרים, ואת האדמה שרכש ייחד לקהילת הספרדים בחברון. לכן כנראה קיבלו בני משפחתו מגוון חזקות מועדפות לדורי דורות, כגון משרת הגבאי, משרת השוחט דמתא, משרת המוהל, משרת ראש ישיבת פריירה, משרת ראש משמרת ולבסוף הם ששמרו על הקושאנים.

הסיפור הסמוי מן העין של רכישת האדמות בחברון, נשען אמנם על הוכחות נסיבתיות, אך הוא מתאר לנו מציאות של הימים ההם; מציאות שלא זכתה לדי תשומת לב במחקר ההיסטורי, פרק שנשמט מההיסטוריוגרפיה המקובלת של תולדות הציונות.

הרעיונות המעשיים לשיבת ציון ולכינון בית לאומי בארץ הקודש לא נולדו לראשונה במזרח אירופה ולא עם פרשת דרייפוס אלא 100 שנה קודם. אולי אינם נכנסים להגדרה של הציונות המודרנית, שהעמידה בראש סולם ערכיה את הלאום והעם, יותר מאת שמירת הדת, אך הם

משרטטים ציר השפעה רעיוני ברור, המתחיל ברב הד"ר יהודה ביבאס, דרך תלמידו רבי יהודה אלקלעי, דרך אביו של הרצל, שהכיר את הרב אלקלעי, ומשם לבנו בנימין זאב הרצל ועד לתנועה הציונית המודרנית בשלהי המאה ה-19.

לטענתנו, האירוע המכונן של גאולת הקרקע בארץ ישראל במאה ה-19 לא התחיל בקניית אדמות אום מלבס ובהקמת פתח תקווה, כפי שלמדנו בבית הספר, אלא כשבעים שנה קודם לכן - בחברון בידי הרב חיים ישועה בג'איו.

אחרית דבר

תנועת השיבה שעליה חלם הרב יהודה ביבס ואחריו הרב יהודה אלקלעי, לא הצליחה בתקופתה לסחוף המונים לעלות לארץ ולהתיישב בה. רק אחרי 70 שנה החלו לנבט זרעי רעיונותיהם והתנועה הציונית המודרנית הפכה למשמעותית בחיי עם ישראל.

אדמות תל רומיידה שקנה רבי חיים ישועה בג'איו נשארו בבעלות יהודית.

לאחר פרעות 1929 עזבו היהודים את חברון, וב-1931 חזרה לעיר קבוצה קטנה ובראשה הרב חיים בג'איו, צאצא של רבי חיים ישועה בג'איו. קשיי שבי חברון היו רבים, ולמרות הבטחות מנהיגי היישוב התמיכה בשיקום היישוב היהודי הייתה קטנה. ב-1936 פינו הבריטים את היהודים מחברון. לפני הפינוי החכיר הרב חיים בג'איו, שהיה רבה של חברון באותה עת, שטח בתל רומיידה עם מטעי זיתים לאברהים עבד אל קאדר קארמי, לתשעה חודשים. מטרת ההחכרה הייתה שמירת מטעי הזיתים.³⁹ הרב חיים בג'איו קיווה בעת ההיא שבתוך תשעה חודשים ישובו היהודים לעיר, אך זה לא קרה.

ב-1948, אחרי מלחמת השחרור, תחת השלטון הירדני, חיללו הערבים את בית הקברות שעל התל ואף ניסו להרוס אותו כליל, אך הכירו בבעלות היהודים על האדמה ולא התיישבו עליה.

נספח 1 - משפחת בג'איו בחברון במאה ה-18 עד המאה ה-20,⁴⁰ כתב וערך דוד בן גיא, בג'איו, ניו ג'רזי, ארה"ב

העדות הראשונה של משפחת בג'איו בחברון היא חתימת רבי פנחס מרדכי בג'איו על איגרת השליחות של הרב גדיליאי בשנת 1744, שמתואר בה מצב היהודים.

מלבד אזכורים אלו יש מקומות נוספים שמופיע בהם שמו, והם מלמדים על היותו מוכר גם בעולם היהודי שמחוץ לחברון. בשנת 1758 כתב הרב פנחס מרדכי בג'איו הסכמה לספר אורות גדולים, וכמו כן הוא חתום על איגרת חברון שנסלחה לחיד"א באיטליה. חתימתו נמצאה על איגרת החיד"א משנת 1775.

39 ספר חברון, תש"ל, עמ' 450.

40 יערי, תשי"א; ספר חברון, תש"ל, עמ' 50-51. חלק מהאינפורמציה היא מידע משפחתי.

רבי חיים רחמים בג'איו

דמות נוספת מהמשפחה אשר פעלה בשנים ההן בחברון היא דמותו של הרב חיים רחמים בג'איו, ככל הנראה אחיו של הרב פנחס מרדכי. הרב עמד בראש ישיבת 'חסד לאברהם', שהקימה בחברון משפחת פריירה, משפחת אנוסים שחזרה ליהדותה באמסטרדם באמצע המאה ה-17. גם בדורות שאחריו נשאו צאצאי משפחת בג'איו בתפקידים בישיבה ובבית הכנסת של משפחת פריירה.

כמו אחיו, גם הרב חיים רחמים חתום על איגרת השליחות של ר"א גדיליא ועל קבלת כספים מרבי יהודה אסיאו. בשנת 1763 יצא בשליחות לצפון אפריקה ולאטליה עם הרב יצחק זאבי. בטורינו חלה חברו והוא המשיך לדרום צרפת ומשם יצא להולנד, לצפון אשכנז ולליוורנו, ובה כתב הסכמה בשנת 1772 לספר נהר שלום לרבי שלום ונטורה. שליחותו ארכה עשר שנים.

הרב חיים רחמים היה מרבתי של הרב חיים יצחק קאריגל.

רבי אברהם נסים בג'איו חתם ב-1782 על איגרת השליחות של רבי אברהם ישראל זאבי וב-1788 - על איגרת השליחות של רבי שמואל הכהן.

רבי ישעיה בג'איו יצא אחרי 1801 למערב אירופה עם רבי אברהם רוביו לאחר 1801, והם הדפיסו באיטליה סידור כמנהג הספרדים. ביקר בליבורנו.

רבי אברהם נסים בג'איו, רבי שלמה בג'איו ורבי חיים ישועה בג'איו שימשו יחד בתפקידי ציבור והנהגה בסוף המאה ה-18 ובראשית המאה ה-19. מהידוע עליהם עולה כי בשנת 1788 כבר חתם רבי שלמה בג'איו, כאחד ממנהיגי הקהילה, על איגרת השליחות של רבי שמואל הכהן. 30 שנה אחר כך, בשנת 1817-1818, חזרו והוזכרו השניים כחכמי חברון.

רבי חיים ישועה בג'איו חתום בשם הקהילה על כתב התחייבות לרב יונה סעדיה נבון כשליח ציבור וכשגריר לקהילות אירופה. בשנת 1830 היה הרב חיים ישועה בין מכובדי ומנהיגי הקהילה החתומים על ההסכם בין כוללות הספרדים לכוללות האשכנזים בקשר לחלוקת המגביות.

משפחת בג'איו במאה ה-19

הרצף המשפחתי של משפחת בג'איו במאה ה-19 ידוע, ועולה ממנו כי כמה תפקידים ציבוריים היו בחזקת המשפחה. בחברון היו התפקידים הציבוריים מוחזקים בחזקת משפחות, ועברו בירושה מאב לבן ומדור לדור. שני התפקידים אשר היו בחזקת המשפחה הם שוחט דמתא - שוחט העיר - אשר בדרך כלל שימש גם מוהל ואב בית דין בבית הכנסת על שם אברהם אבינו.

תפקידים ציבוריים בחזקת המשפחה

בבית הכנסת

שלושה מפקדי אוכלוסין ערך סר משה מונטיפיורי בחברון: ב-1856, ב-1866 וב-1875. מהמפקדים עולה כי בשנת 1855 יש בחברון בית כנסת אחד בלבד, והשמש שלו הוא חכם אליהו בג'איו. בשנה זו מנתה הקהילה הספרדית 249 איש בלבד.

במפקד 1866 נקרא בית הכנסת בשם 'בית הכנסת של אברהם אבינו'. פרנס בית הכנסת היה הרב צבי בג'איו ושמשו היה יאודה (יהודה) בג'איו. בשנה ההיא היו בעיר שישה בתי מדרש המשויכים למשפחות החשובות בקהילה. בראש החמישי שנמנה עמד הרב צבי בג'איו. מהמפקד עולה גם כי הייתה בעיר חברת 'אנשי משמרה' שמנהלה ושמשו היה חכם יהודה בג'איו. תפקיד חברת 'אנשי משמרה' היה לקיים את מוסד קריאת פרקי תהילים בכל ראש חודש.

במפקד מונטיפיורי משנת 1875 חתום הרב צבי בג'איו בשער הפתיחה של מסמכי המפקד. בעת ההיא היה אחד מארבעת מנהלי הקהילה הספרדית בחברון, והוא בן 59 שנים. הקהילה הספרדית מנתה 433 נפש והקהילה האשכנזית-חב"ד - 489 נפש.

שחיטה

תפקיד השחיטה בקהילה היה בחזקת משפחת בג'איו, והם החזיקו בחלף השוחטים שנים רבות. את תפקיד השוחט החזיק הרב חיים ישועה בג'איו והעבירו לבנו, הרב צבי בג'איו, יליד 1816, אשר החזיק בו עד שנת 1866 עת העבירו לבנו הרב חיים בג'איו. כשפרש הרב חיים בג'איו ממשרתו העבירה לבנו, הרב מרדכי בג'איו, והוא הוריש את המשרה לבנו, הרב חיים בג'איו. הרב חיים הוריש את המשרה לרב אברהם בג'איו (1861-1945). הרב אברהם בג'איו עזב את חברון בראשית המאה ה-20 כשהוזמן לשמש שוחט ומוהל בקהילה היהודית בקהיר-טנטא. משפרש, מכר חזקתו לרב יחזקאל נסים פרנקו, והוא הוריש לבנו, אברהם פרנקו. כאשר התגייס אברהם פרנקו לצבא האימפריה העות'מאנית, חזר והעביר את החזקה לרב חיים בג'איו, יליד 1873, בנו של מרדכי בג'איו, שבעת ההיא היה סגן הרב הספרדי הראשי בעיר - ובזאת החזיר את חזקת השחיטה לידי המשפחה.

דמויות נוספות מהמשפחה במאה ה-19

אליעזר בג'איו

אליעזר בג'איו, בנו של חכם יהודה בג'איו, מייצג פן נוסף ברקמת חיי היום יום בחברון בסוף המאה ה-19. בניגוד לקריירה התורנית והפוליטית של רבים מבני משפחתו, פנה אליעזר בג'איו למסחר ועסק בחמרות (ייצור יין) ובמסחר התוצרת החברונית הידועה של ענבים וגבינה.

אליעזר בג'איו החזיק בבית מסחר בכפר הערבי דורא (אדוריים המקראית), ושם למעשה התגורר עם משפחתו כמחצית השנה. צורת המסחר בתקופה ההיא כללה גם קניית יכול הכרמים וחכירתם מאת הערבים, שטיחתם הענבים והתאנים וייבושם לצימוקים ולדבלות, והכנת דבש פרות.

יוסף בג'איו

לקראת סוף המאה ה-19 נשלח הרב יוסף בג'איו כשד"ר לקהילות צפון אפריקה, הגיע למרוקו ושם חלה ונפטר בשנת תרע"ד (1914). קברו בעיר 'נטיפה' הפך מקום עלייה לרגל ליהודים ולמוסלמים כאחד, כקדוש וכעילוי בתורה. ידועים סיפורים רבים על נסים שאירעו לאחר ביקור בקברו.

על קברו השוכן כבוד במבנה גדול ומפואר חקוקה מצבה בזו הלשון:

מצבת קבורה הרב הקדוש המלומד בנסים אדמו"ר איש אלוקים קדוש הוא כמוהר"ר יוסף אבאז'איו זצוק"ל שיצא מארץ לחו"ל לדלג על ההרים ולקבץ על הגבאות⁴¹ לעניי ארץ ישראל תוב"ב ובעוה"ר פגעה בו מדה"ד ונתבקש ביש"מ ונמ נפשיה ועלה לשמים ש"י תרע"ד לפ"ק עיר נתיפא.

הרב חיים בג'איו - רבה האחרון של קהילת יהודי חברון 1873-1960

פרק המשפחה בחברון הסתיים עם הרב חיים בג'איו, ששימש שד"ר הקהילה לחו"ל, גזבר הקהילה ומחנך בבית הספר בחברון. הוא התפרסם כעילוי בתורה כמו גם במתמטיקה. הרב חיים נישא למרקדה בג'איו, בתו הבכורה של אליעזר בג'איו. לאחר פרעות תרפ"ט ויציאת היהודים מחברון התמנה לממלא המקום של הרב הראשי לקהילת חברון.

בשנת 1931 ארגן עם עו"ד אברהם פרנקו ועם השופט יוסף חסון כ-160 מהגולים חזרה לחברון, וחידש את היישוב היהודי ברובע היהודי ובנכסי היהודים שננטשו לאחר פרעות תרפ"ט.

בשנת 1935 היו בחברון כ-37 משפחות, וב-23 באפריל 1936 פינו הבריטים את היישוב היהודי בחשכת הליל בשל מאורעות תרצ"ו. מכאן ואילך נותרה רק משפחה יהודית אחת בחברון, משפחת עזרא, עד שנת 1947 - אז נטשה גם היא את העיר.⁴²

41 כך במקור, במקום 'גבעות'.

42 משפחת בג'איו בויקיפדיה:

http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%9E%D7%A9%D7%A4%D7%97%D7%AA_%D7%91%D7%92%D7%90%D7%99%D7%95

ביבליוגרפיה

- אלקלעי, דרכי נועם** הרב י' אלקלעי, קונטרס דרכי נועם (ההקדמה), י"ט במנחם אב תקצ"ט. גורל לה', ורשה, תרס"ג, סימן ז.
- דינור, תשט"ו** מ' גיחון, נפוליאון בארץ ישראל (עריכה: א' מלצר), צור יגאל, 2003. ב"צ דינור, במפנה הדורות, ירושלים, תשט"ו.
- יערי, תשי"א** ר' וינקלר, "מהרב יהודה אלקלעי ועד ד"ר תאודור הרצל, המקשר והמבדיל בחשיבתם", הכנס הרביעי לתלמידי מחקר במדעי המדינה ויחב"ל ומדיניות ציבורית ע"ש יצחק רבין ז"ל. ש' טואף, "לתולדות העדה ובית -הכנסת ליבורנו", ספר זכרון למ"ר קאסוטו (ארץ-ישראל ג), תשי"ד. ש' טואף, "מהותו המשפטית של כתב הזכויות ליהודי ליבורנו בשנת שנ"ג", אסופות א (תשמ"ז), עמ' קצט-ריד. א' יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשי"א.
- מרחביה, 1943** ג' לבל, "חולה אהבת ירושלים - הרב יהודה אלקלעי - הרקע הפוליטי והקהילתי לפועלו", פעמים 40 (תשמ"ט), עמ' 21-26. א' מורגנשטרן, "בין רבי יהודה ביבאס לשד"ר ה'פרושים' הירושלמי", פעמים 40 (תשמ"ט), עמ' 156-159.
- ספר חברון, תש"ל** הציונות, אוצר התעודות הפוליטיות (עריכה: ח' מרחביה), ירושלים, 1943. ספר חברון (עריכה: ע' אבישר), ירושלים, תש"ל.
- קלויזנר, דצמבר 1975** ד' בנבנישתי וח' מזרחי, "רבי יהודה ביבאס וקהילת קורפו בזמנו", ספונות ב, ירושלים תשי"ח. י' קלויזנר, "הרב יהודה ביבאס, אחד ממבשרי מדינת ישראל", האומה, דצמבר 1975.
- ג' קרסל, אלקלעי וקלישר, ירושלים, תש"ג. מ' רוזן, "ארכיון לשכת המסחר במרסיי: מקור לתולדות קהילות ישראל בלבאנט ובצפון אפריקה", פעמים 9 (תשמ"א), עמ' 115-116. יהדות ליבורנו, הערך בוויקיפדיה: http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%99%D7%94%D7%93%D7%95%D7%AA_%D7%9C%D7%99%D7%91%D7%95%D7%A8%D7%A0%D7%95
- על מסעו של דה קוילה ופגישתו עם רב העיר בג'ה: http://www.vidaslusofonas.pt/pero_da_covilha_2.htm